

A stylized black and white globe showing the continents of Europe and Africa. The globe is partially obscured by the text 'STUDIA GEOHISTORICA'.

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 05|2017 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska,
Tomasz Panecki, Mateusz Zawadzki, Tomasz Związek (sekretarz redakcji)

Redakcja działu Atlas Fontium

Arkadiusz Borek, Marek Stoń

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

Hanna Grygielska-Michalak, Julia Szotysek, Paweł Kucypera, Karolina Frank, autorzy

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 5

Katarzyna Błachowska, Hennadij Boriak, Jarosław Centek, Robert Ištók, Andrzej Janowski, Tomasz Jaszczóft,
Jolanta Korycka-Skorupa, Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Łojko, Henryk Olszar, Marta Piber-Zbieranowska,
Zbigniew Podgórski, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Marek Sobczyński, Izabela Sołjan, Michał Targowski,
Michał Zwierzykowski

Redakcja map

Tomasz Panecki, autorzy

Adres Redakcji

Zakład Atlasu Historycznego
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika *Studia Geohistorica*

Współwydawcy rocznika

Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: fragment *Mapy topograficznej wojskowej i statystycznej części Wielkopolski [...]*,
skala: ok. 1:75 000, 1807–1812, Archiwum Państwowe w Poznaniu (sygn. M.w.36), Biblioteka Raczyńskich
w Poznaniu (sygn. M II 797)

Skład i łamanie: Konrad Byzdra

© Copyright by PTH & KUL

ISSN 2300-2875

Nakład 130 egz.

Warszawa 2017

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Stanisław Arnold

Geografia historyczna, jej zadania i metody (Wstęp)

(uwagi wstępne: Tomasz Siewierski, opracowanie: Marcin Morawiec) 7

Jan Śniadecki

O Mappie Krajowej

(uwagi wstępne: Beata Konopska, opracowanie: Michał Bąk, Beata Konopska) 20

Artykuły • Articles and theses

Tomasz Związek, Tomasz Panecki

Osadnictwo ołęderskie w badaniach nad rekonstrukcją szesnastowiecznego zalesienia
na przykładzie okolic Nowego Tomysła

The Usage of 18th c. Dutch-type Settlement in the Context of Afforestation Reconstruction

for Early Modern Times on the Example of Nowy Tomysł Vicinities 29

Kamil Nieścioruk

Z problematyki kartograficznej wizualizacji danych historycznych
na przykładzie zachodniogalicyskich cmentarzy wojennych

Cartographic Visualisation of Historical Data

on the Example of the Western Galicia War Cemeteries 63

Zbigniew Babik

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes 79

Alexey A. Frolov

Creating Large-Scale Historical Maps in Russian Historiography (20th–21st Centuries).

Methodical Approaches

Tworzenie wielkoskalowych map historycznych w rosyjskiej historiografii XX i XXI w.

Aspekty metodyczne 94

Ewelina Siemianowska

O przewłokach raz jeszcze

Once more on the Subject of Portages 115

Henryk Rutkowski

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358 140

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Średniowieczne i wczesnonowoczesne młyny ziemi liwskiej (Młyny na Czerwonce)
Medieval and Early Modern Times Mills of the Liw Area (Mills on the River Czerwonka) 156

Agata Mirek

Female Orders and Congregations in Poland in the 19th and 20th Centuries
Zakony żeńskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku 176

Piotr Eberhardt

Polskie Imperium Słowiańskie według map Stanisława Wendekera z 1939 r.
i Konfederacji Narodu z 1941 r.
The Polish Slavonic Empire according to the Maps of Stanisław Wendeker of 1939
and the Confederation of the Nation of 1941 190

Atlas Fontium

Atlas Fontium
(Marek Stoń) 201

Ewa Kobylińska

Admisje notarialne w diecezji płockiej u schyłku średniowiecza
Admissions of Notaries Public in the Diocese of Płock in the Late Middle Ages 204

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza, red. S. Moździoch, K. Chrzan,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015 (Spotkania Bytomskie VIII)
(Rafał Kubicki) 223

Urszula Sowina: Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background
until the Mid-16th Century, Frankfurt am Main 2016
(Katalin Szende) 226

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny / Archaeology and Airborne Laser Scanning
of the Landscape, ed. M. Gojda, J. John i in., Plzeň 2013
(Grzegorz Szalast) 234

Joanna Plit: Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany, Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2016 (Prace Geograficzne, 253)
(Jan A. Wendt) 240

Edward Brooke-Hitching: The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps,
SIMON & Schuster, London i in. 2016
(Lucyna Szaniawska) 243

Słownik wsi śląskich w średniowieczu, vol. 1: Powiat lubiński, red. Dominik Nowakowski, authors: Dagmara Adamska, Agnieszka Latocha, Dominik Nowakowski, Aleksander Paroń, Marcin Siehankiewicz, Robert Sikorski, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2014
(Joachim Stephan) 249

Bożena Degórska: Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016
(Urszula Myga-Piątek) 252

Janusz Szyszka: Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków 2016 (Maiestas – Potestas – Communitas, 5)
(Bohdan Smereka) 260

Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports

Interdyscyplinarne Seminarium Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XIX do początku XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r.
(Dariusz Brykała) 275

Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.
(Łukasz Musiaka) 277

„Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Toruń–Grudziądz, 13–15 października 2016 r.
(Jerzy Ostrowski) 282

II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r.
(Jarosław Suproniuk) 287

XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki Społeczne” – Kraków, 21–23 września 2016 r.
(Michał Gochna) 295

39. Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna „Wizualizacja kartograficzna w nauce i praktyce” – Zwierzyniec, 26–28 września 2016 r.
(Kamil Nieścioruk) 297

Tematyka historii kartografii na konferencji kartograficznej w Zwierzyńcu w dniach 26–28 września 2016 r.
(Lucyna Szaniawska) 299

Spis treści

Seminarium „Historia środowiskowa. Teoria i praktyka” – Warszawa, 23 listopada 2017 r. (Michał Słomski)	304
--	-----

Pro memoria

Andrzej Tomczak (1922–2017)	307
-----------------------------------	-----

* * *

Instrukcja dla autorów • Guidelines for Authors	309
---	-----

**Interdyscyplinarne Seminarium
Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu
dolnej Wisły od początku XIX do początku
XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r.**

Aż do połowy XIX w. młynarstwo było najważniejszym segmentem gospodarki, który świadczył o stopniu uprzemysłowienia danego obszaru. Sam młyn wodny, za pomocą którego człowiek ujarzmił na swoje potrzeby siły przyrody, był z jednej strony powszechnym elementem krajobrazu i życia codziennego, z drugiej zaś – obiektem szczególnym, prawie magicznym, w związku z czym zajmował bardzo ważne miejsce w kulturze i religii. Odniesienia do kamieni młyńskich i samych młynów można znaleźć w Biblii, wierszach i piosenkach ludowych oraz sztuce. W malarstwie udokumentowano dzieje rozwoju techniki młynarskiej od starożytności (np. mozaiki w Pompejach z kołami wodnymi młynów nasiębniernych) po czasy nam współczesne. Różne typy młynów wodnych można znaleźć na dziełach największych mistrzów, np. Jana van Eycka, Canaletta młodszego czy Vincenta van Gogha.

W połowie XX w. w Europie Zachodniej i Ameryce Północnej powstały stowarzyszenia stawiające sobie za cel zachowanie dziedzictwa kulturowego związanego z młynami, np. The International Molinological Society. Wydają one czasopisma („International Molinology”, „Le Monde des moulins”, „Moulins de France” i in.) oraz opracowania monograficzne poświęcone różnym aspektom dawnego młynarstwa. Badania naukowe młynów wodnych dotyczą głównie takich dyscyplin, jak: historia, geografia, etnologia, zabytkoznawstwo, archeologia, nauki o języku i inne.

W ostatnich latach projekty naukowe dotyczące młynów wodnych realizowane były także w Polsce, a w ich wyniku uzyskano wiele stopni naukowych – od

licencjata po habilitacje. Jednym z przykładów jest realizowany w latach 2012–2018 grant pt. „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XVIII do początku XXI wieku” (nr DEC-2011/03/D/HS3/03631) finansowany przez Narodowe Centrum Nauki. Jego celem jest interdyscyplinarne scharakteryzowanie ewolucji młynów wodnych na badanym obszarze oraz ich współczesnego stanu zachowania.

Takiej samej tematyce poświęcona została konferencja naukowa, która odbyła się 26 maja 2017 r. w Toruniu. Jej głównymi organizatorami były Zakład Zasobów Środowiska i Geozagrożeń Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN oraz Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Obrady sześćdziesięcioosobowego grona odbywały się w gmachu Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu. Referenci reprezentowali 15 jednostek naukowych oraz 3 muzea na otwartym powietrzu. Podczas 4 sesji plenarnych wygłoszono 15 referatów i zaprezentowano 19 posterów.

Organizatorzy zgrupowali zamówione referaty w dwa panele tematyczne – „Młyn jako obiekt badań interdyscyplinarnych” (prowadzący: Dariusz Brykała i Maciej Prarat) oraz „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły w ciągu ostatnich 300 lat” (prowadzący: Zbigniew Podgórski i Jan Święch).

Konferencję otworzyło wystąpienie Dariusza Brykały (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN), wprowadzające uczestników w obejmującą różnego rodzaju badania naukowe tematykę młynów wodnych. Dokonano tu przeglądu młynów wodnych ze względu na typ napędu, a także rodzaj zakładów wykorzystujących w produkcji energię płynącą z wody (młyny zbożowe, tartaki, folusze, papiernie i inne), które często występują pod ogólnym określeniem *młyn wodny*.

Początkowy etap rozwoju średniowiecznego młynarstwa na obszarze państwa zakonu krzyżackiego przedstawił w swoim referacie Rafał Kubicki (Uniwersytet Gdański). Określił podstawy prawne oraz tempo rozwoju sieci młynów do połowy XVI w. (ponad 900 zakładów). Zbigniew Podgórski (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) zaprezentował z kolei główne uwarunkowania i środowiskowe konsekwencje funkcjonowania młynów wodnych na rzekach ziemi chełmińskiej. Zwrócił uwagę na konieczność prowadzenia wielu prac zmieniających rzeźbę terenu pod kątem przystosowania siedliska pod młyn, a przede wszystkim zabiegi hydrotechniczne na ciekach. Jednym z najważniejszych rezultatów zmian środowiska była retencja wody w wielu zbiornikach młyńskich. Konsekwencje hydrologiczne pracy młyna przedstawił w następnym referacie Arkadiusz Bartczak (Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN). Szczególną uwagę zwrócił na duże wahania stanów wody i ich wpływ na modyfikację koryta rzeczno poniżej zakładu młyńskiego.

Urszula Sowina (Instytut Archeologii i Etnologii PAN) przybliżyła zagadnienie zaopatrywania średniowiecznych miast polskich w wodę, ze szczególnym uwzględnieniem roli, jaką pełniły młyny wodne. Stwierdziła, że nadawanie praw na użytkowanie młynów przez możnowładców było dla poddanego aktem szczególnej łaski. Jak wyglądały średniowieczne młyny oraz urządzenia piętrzące i doprowadzające do nich wodę, mówił Tomasz Górzyński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu). Dokonał on rekonstrukcji młyna, którego pozostałości odnaleziono podczas budowy węzła autostradowego w Nowych Marzach (autostrada A1).

W kolejnych referatach zespół Dariusza Brykały przedstawił wyniki badań prowadzonych w ramach projektu realizowanego w północnej i środkowej

Polsce. Omówione zostały kartograficzne, encyklopedyczne, archiwalne i ikonograficzne źródła służące do rekonstrukcji sieci młynów w dorzeczu dolnej Wisły w ciągu ostatnich 300 lat. Ich liczba zmniejszyła się z ok. 1200 na początku rewolucji przemysłowej do ok. 370 tuż przed drugą wojną światową. Jak wynika z badań inwentaryzacyjnych Macieja Prarata i Darii Jagiełło (oboje Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), do naszych czasów zachowało się tylko ok. 300 budowli młyńskich, zazwyczaj w bardzo złym stanie technicznym. Część z nich została zaadaptowana i wykorzystywana jest obecnie jako małe elektrownie wodne (dalej: MEW). Zupełnie zginęły zaś z krajobrazu np. młyny łodne (tzw. bździele lub pływaki), które funkcjonowały na pływających łodziach na większych rzekach, jak: Wisła, Narew, Bug czy Pilica.

W sesji posterowej przedstawione zostały rozmaite przykłady interdyscyplinarnych badań nad młynami wodnymi w różnych regionach Polski. Wacław Kulczykowski i Łukasz Grochowski (obaj Uniwersytet Gdański), reprezentując podejście historyczne, opisali znaczenie gospodarcze młynów w średniowieczu i na początku okresu nowożytnego. Konsekwencje funkcjonowania młynów wodnych dla sieci hydrograficznej przedstawili Karol Witkowski (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) i Marcin Witkowski (Uniwersytet Jagielloński). Rezultaty zmian w korytach rzecznych cieków województwa świętokrzyskiego zaprezentowali zaś w swoich wystąpieniach: Paweł Przepióra z zespołem, Piotr Kuształ z zespołem, Edyta Klusakiewicz z zespołem i Mariusz Chrabąszcz z zespołem (wszyscy Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach). Podobną tematykę poruszyli Aleksandra Liszka z zespołem (Uniwersytet Śląski) dla Wyżyny Śląskiej oraz Paweł Franczak z zespołem (Uniwersytet Jagielloński) dla polskiej części Karpat. Konkretnie przykłady zachowanych młynów i dotyczącą ich

problematykę konserwatorską przedstawił: Krzysztof Czartoryski (Narodowy Instytut Dziedzictwa), Piotr Czepas (Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi), Anna Grześkowiak-Przywecka (Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie), Mateusz Klepka (Muzeum Młynarstwa w Jaraczu), Paweł Roszak-Kwiatek (Muzeum „Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie”), Filip Tomaszewski (Politechnika Łódzka) oraz Alicja Tymbarska i Małgorzata Cykalewicz (obie Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie). W ostatniej grupie tematycznej znalazły się postery przedstawiające przykłady młynów zaadoptowanych na MEW oraz dobre praktyki projektowe przy podejmowaniu decyzji o założeniu MEW (prezentacje Łukasza Kaliny z Instytutu Odnawialnych Źródeł Energii).

Seminarium było wydarzeniem wpisującym się w obchody Roku Rzeki Wisły. Konferencja została objęta Patronatem Honorowym Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego Piotra Całbeckiego oraz patronatem medialnym kwartalnika „Energetyka Wodna”. Materiały konferencyjne zostały opublikowane na otwartej platformie naukowej Repozytorium Cyfrowe Instytutów Naukowych¹. ■

Dariusz Brykała
(Toruń)

Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r.

W dniach 22–23 czerwca 2017 r. w auli im prof. Stanisława Liszewskiego na Wy-

dziale Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego odbyła się V Ogólnopolska Konferencja Geografii Historycznej pt. „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego”. Jej organizatorami były: Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Politycznej i Historycznej Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz Komisja Geografii Historycznej Polskiego Towarzystwa Historycznego. Wśród celów konferencji organizatorzy wyróżnili chęć kontynuowania naukowej dyskusji polskich badaczy na temat zagadnień teoretyczno-metodycznych oraz prezentację wyników badań empirycznych w aspekcie rekonstrukcji krajobrazu kulturowego. Nie mniej ważne było podjęcie interdyscyplinarnej współpracy w zakresie badań nad genezą i przemianami krajobrazu kulturowego. Realizacja tych zamierzeń była świetną okazją do integracji różnych środowisk naukowych podejmujących badania geograficzno-historyczne nad krajobrazem kulturowym. Spotkanie zgromadziło 44 prelegentów z ośrodków naukowych w Polsce: Gdańska, Krakowa, Lublina, Łodzi, Olsztyna, Rzeszowa, Słubic, Słupska, Sosnowca, Szczecina, Torunia, Wrocławia i Warszawy oraz z Iwano-Frankowska na Ukrainie.

Konferencję zainaugurowali przedstawiciele organizatorów i władz Wydziału Nauk Geograficznych UŁ. Przed rozpoczęciem pierwszej sesji merytorycznej odbyła się uroczystość z okazji osiemdziesiątych urodzin i pięćdziesięciolecia doktoratu profesora Marka Kotera, twórcy łódzkiej szkoły geografii historycznej i założyciela obecnej Katedry Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych UŁ. Laudację wygłosił pierwszy wypromowany przez niego doktor – Marek Sobczyński. W dalszej kolejności głos zabrał sam jubilat: podziękował za zorganizowanie uroczystości i bardzo interesująco przedstawił wybrane wątki ze

¹ *Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XVIII do początku XXI wieku: materiały konferencyjne Interdyscyplinarnego Seminarium Naukowego* (<https://doi.org/10.7163/Konf.0001>, dostęp: 2 sierpnia 2017).